

Алмашій Я.І., Волошина Ю.Я., Калашнікова В.І.

ТЕНДЕНЦІЙНІ ЗМІНИ РОЗВИТКУ ІНДУСТРІЇ ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Авторами обґрунтовано необхідність дослідження комплексної ефективності туристичної діяльності на регіональному рівні, адже в сучасних економічних умовах господарювання та становлення туристичного бізнесу в Закарпатській області формування фундаментальних засад розвитку туристичної діяльності є актуальним завданням. Розглянуто особливості туристичної діяльності у регіональному контексті. Визначено та проведено аналіз складових елементів ефективності туристичної діяльності в Закарпатській області. Дослідження розкриває поняття ефективності туристичної діяльності та доцільності розвитку туристичної індустрії в регіоні. На основі одержаних результатів дослідження вдається вибудувати ефективно діючий організаційний механізм підвищення комплексної ефективності діяльності туристичних підприємств в регіоні з метою поживлення туристичної галузі Закарпатської області.

Ключові слова: туризм, туристична галузь, туристичний ринок, туристичні послуги, туристичні потоки, в'їзний туризм, виїзний туризм, внутрішній туризм.

Постановка проблеми. Туризм є незаперечним феноменом сучасного економічного розвитку. Завдяки своєму географічному положенню та історичному розвитку Закарпаття володіє унікальним комплексом історичних, культурних та природних пам'яток і має значні туристично-рекреаційні можливості, отже туристична діяльність повинна стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, перетворитися на одну із найприбутковіших галузей економіки краю і таким чином сприяти стабілізації соціально-економічного становища області. Тому в умовах посилення рецесійних процесів внаслідок другої хвилі світової фінансової кризи, падіння попиту і купівельної спроможності у зв'язку з різким зростанням курсу валют, негативною політичною ситуацією, повідомлень про мільярдні запозичення, початок реформ і децентралізацію, зокрема в енергетичному секторі, ведення активної фази гібридної війни з Російською Федерацією протягом останнього року особливої актуальності набуває забезпечення ефективності діяльності туристичних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що розвитку туризму в регіоні, який сьогодні стає невід'ємною частиною життя багатьох людей, присвячені наукові праці та дослідження в цій царині плеяди вчених та науковців Закарпаття, таких як: М.А. Лендел, В.П. Мікловда, О.О. Молнар, С.С. Слава-Продан, К.А. Сочка,

М.І. Пітюлич, Ф.Ф. Шандор. До відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників сфери туризму належать: Є.О. Алілуйко, Дж. Боузн, В.Г. Гуляев, М.М. Габрель, М.І. Долішній, В.К. Євдокименко, І.В. Зорін, В.О. Квартальнов, М.Ю. Копач, М.А. Козоріз, В.С. Кравців, О.О. Любіцева, Ф.Ф. Мазур, Дж. Майкенз, Н.Ю. Недашківська, Г.А. Папірян, Л.І. Поважна, В.С. Сенін, Ф.К. Федорченко, Н.А. Фоменко, Дж. Крістофер Холлоуей, О.І. Шаблій, Е.В. Щепанський.

Формулювання цілей статті. Туристична галузь охоплює діяльність традиційних домінантів ділової активності, а саме туристичних підприємств, зокрема туристичних операторів та туристичних агентів, які безпосередньо пов'язані з виробництвом продукції і послуг та обслуговуванням ринку збуту продукції туристичної індустрії. Туризм безпосередньо виступає ключовим фактором поєднання відпочинку та бізнесу. Туристична індустрія – це синергія виробництв різних галузей господарства, закладів культури, освіти, науки, що забезпечують створення матеріально-технічної бази туризму, підготовку кадрів та процес виробництва, реалізації і споживання туристичного продукту.

Важливою та актуальною у цьому процесі є діагностика всього спектру економічних та фінансових параметрів діяльності туристичних підприємств різних організаційно-правових форм, що спонукає досліджувати відповідні механізми формування та реалізації в регіоні нових туристичних продуктів та обґрунтувати програми конкретних заходів поліпшення туристичної діяльності.

Оскільки туризм створює мультиплікаційні ефекти в економіці регіону та сам залежить від багатьох видів діяльності, то важливо досліджувати його ефективність в поєднанні параметрів мікро- та мезорівнів, на що і спрямоване це дослідження.

© Алмашій Я.І., к.е.н., доц. кафедри економіки підприємства ДВНЗ «Ужгородський національний університет», yaninaalmashi@mail.ru

Волошина Ю.Я., к.е.н., доц. кафедри економіки підприємства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», yuliannavoloshyna@mail.com

Калашнікова В.І., магістр кафедри економіки підприємств, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», manivhuk_viktorya@mail.ru

Виклад основного матеріалу дослідження. Особлива увага спрямована на діяльність туристичних операторів та туристичних агентів, які є головними гравцями туристичного бізнесу. Закарпатську область визнано найперспективнішим курортно-рекреаційним регіоном України завдяки наявності унікальних рекреаційних гірських ландшафтів, джерельних прісних та мінеральних вод, комфортних кліматичних режимів, що є запорукою розвитку туристичного бізнесу і перетворення туристичної діяльності на сферу реалізації ринкових механізмів, на джерело поповнення державного та місцевих бюджетів, перетворення на одну із найприбутковіших галузей економіки краю. Туристична галузь повинна стати однією із провідних галузей економіки для вирішення соціально-економічного становища Закарпатської області. Адже відомо, що створення одного робочого місця в туризмі у 20 разів дешевше, ніж у промисловості, а один турист «дає роботу» десяти особам. Індустрія туризму є однією із найважливіших у світі, оскільки її част-

ка у світовому валовому продукті становить близько 6%. Згідно з даними Всесвітньої туристичної організації індустрія туризму забезпечує роботою 127 млн людей на планеті, тобто кожного 15-го жителя землі.

Туризм як «феномен ХХ століття», а також, на нашу думку, і ХХІ століття, позиціонують як важливу сферу розвитку регіону, оскільки він здійснює кроскультурний ефект, сприяє підвищенню якості життя населення, подоланню бідності та безробіття, створенню сучасних об'єктів туристичної та курортної інфраструктури, розвитку малого та середнього підприємництва у сфері туризму, розширенню сфери зайнятості населення, зокрема у сільській місцевості, розв'язанню проблем охорони навколишнього середовища, природного, стимулюванню розвитку місцевого туристичного ринку, значному внеску коштів у місцеві бюджети, а також сприяє становленню туристичного бізнесу, що перетворюється на важливу сферу вкладання капіталу.

Таблиця 1

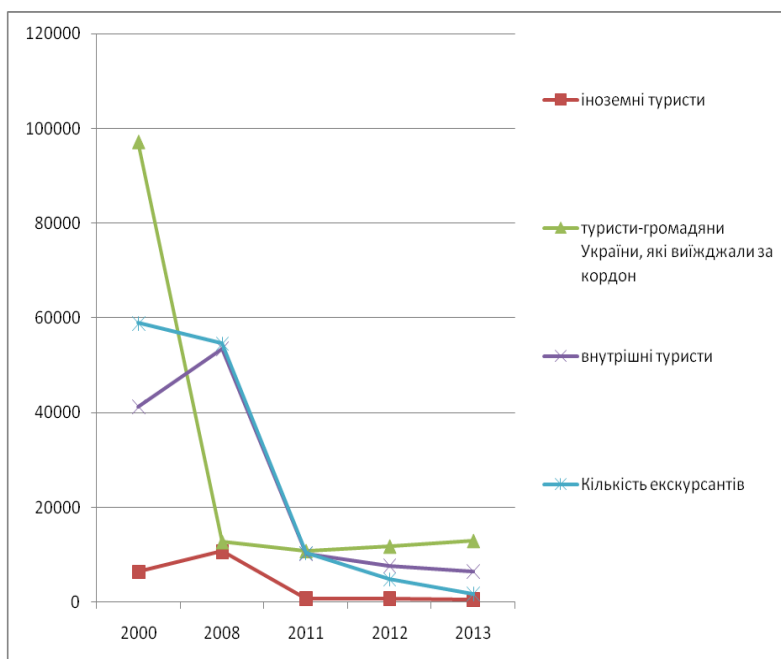
Аналіз туристичних потоків в Закарпатській області у 2000 – 2013 роках, осіб

Показник	2000	2008	2011	2012	2013	2013/2008		2013/2012		2013/2000	
						абс.	відн.,%	абс.	відн.,%	абс.	відн.,%
Кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України - всього	144775	76965	21773	20180	19892	-57073	25,8	-288	98,6	- 124883	13,7
Із загальної кількості туристів:											
іноземні туристи	6411	10735	722	733	515	-10220	4,8	-218	70,3	-5896	8
Туристи-громадяни України,											
які виїжджали за кордон	97181	12710	10806	11792	12963	253	102	1171	109,9	-84218	13,3
внутрішні туристи	41183	53520	10245	7655	6414	-47106	12	-1241	83,8	-34769	15,6
кількість екскурсантів	58916	54640	10417	4890	1776	-52864	3,3	-3114	36,3	-57140	3

*Джерело: розроблено на основі даних Головного управління статистики в Закарпатській області [5]

Специфічні умови ведення туристичного бізнесу, економічні, соціальні, політичні складнощі, які виникають в умовах ринкового господарювання в регіоні, викликають науковий інтерес до: процесу ідентифікації проблем, які перешкоджають успішному становленню туристичної індустрії в регіоні, та діагностики всього спе-

ктру економічних та фінансових параметрів діяльності туристичних підприємств різних організаційно-правових форм регіону, які спонукають досліджувати механізми формування та реалізації в регіоні нових туристичних продуктів та обґрунтування програми конкретних заходів поліпшення туристичної діяльності.

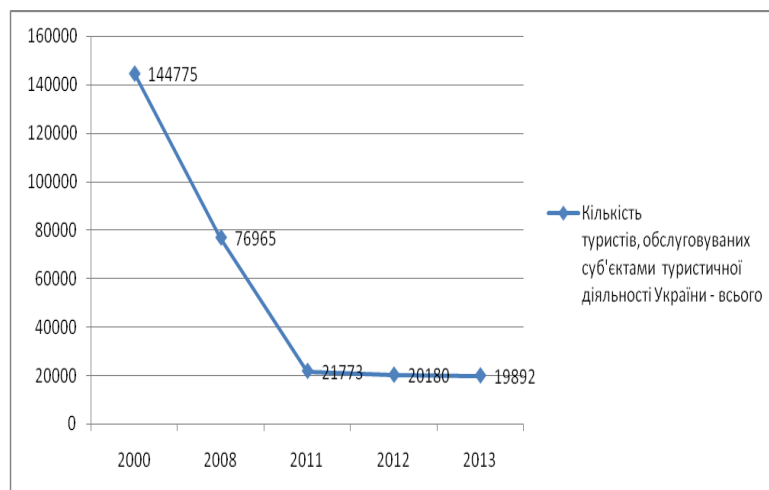
Рис. 1.1. Динаміка туристичних потоків у Закарпатській області у 2000 – 2013 роках, осіб*

*Джерело: розроблено на основі даних Головного управління статистики в Закарпатській області [5]

Потоки іноземних туристів найпомітніше скоротилися в Закарпатській області (таб. 1) у 2013 році порівняно з 2000 роком на 92%. У цілому кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України, в Закарпатській області зменшилася за досліджуваний період на 86,3%. Негативні зміни відбулися у скороченні туристичних потоків по внутрішньому та виїзному туризму відповідно на 84,4% та 86,3%. Кількість екскурсантів у 2013 році порівняно з 2000 роком зменшилася в Закарпатській області на 97%. Якщо проаналізувати післякризовий період, то у 2013 році порівняно з 2008 роком відбулося скорочення туристичних потоків іноземних туристів на 95,2%. У Закарпатській області загальна кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України,

зменшилася за досліджуваний період на 74,2%. Аналіз туристичних потоків по внутрішньому туризму свідчить про скорочення на 88%. У 2013 році порівняно з 2008 роком відбулося збільшення туристичних потоків по виїзному туризму на 2%. Кількість екскурсантів у 2013 році порівняно з 2008 роком зменшилася в Закарпатській області на 96,7%.

У 2013 році порівняно з 2012 роком туристичні потоки іноземних туристів скоротилися в Закарпатській області на 29,7%. В Закарпатській області загальна кількість туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України, зменшилася за досліджуваний період на 1,4%. У 2013 році порівняно з 2012 роком відбулося збільшення туристичних потоків по виїзному туризму на 9,9%.

Рис. 1.2. Динаміка туристичних потоків в Закарпатській області у 2000 – 2013 роках, осіб*

*Джерело: розроблено на основі даних Головного управління статистики в Закарпатській області [5]

Найвищі темпи щорічних приростів показника кількості туристів, обслуговуваних суб'єктами туристичної діяльності України, в Закарпатській області спостерігалися у 2008 році (105,5%). Така динаміка скорочення туристичних потоків по в'їзному внутрішньому та виїзному туризму вимагає необхідних заходів щодо поліпшення ефективності діяльності туристичної сфери в Закарпатській області завдяки удосконаленню організаційно-управлінського механізму підвищення ефективності діяльності туристичних підприємств на регіональному рівні та організаційно-управлінського механізму підвищення ефективності діяльності на мікрорівні туристичних підприємств.

Комплексний аналіз тенденційних напрямів розвитку ринку туристичних послуг регіону дає можливість виділити заходи, які спрямовані на стимулювання потреб населення в послугах туризму, в поживленні туристичної діяльності в сфері малого і середнього бізнесу шляхом створення законодавчої бази, сприятливого фінансового механізму, проведення фінансово-економічного регулювання, спрощення туристичних формальностей, цілеспрямованої підготовки висококваліфікованих кадрів.

Згідно з даними туроператорів у Закарпатській області станом на 2015 рік найпотужніші потоки виїзду зорієнтовані на такі держави Європи, як Греція, Хорватія, Чорногорія, на країни Азії – Туреччина, ОАЕ та країни Африки – Єгипет та Туніс.

За результатами загальнодержавного статистичного ранжування суб'єктів господарювання за сукупністю показників їх фінансово-господарської діяльності у 2015 році золото національного бізнес-рейтингу серед підприємств України належить туроператору Бусоль Вояж (9 місце у рейтингу). Серед туристичних підприємств Закарпатської області за результатами загальнодержавного статистичного ранжування суб'єктів господарювання за показником «Чистий дохід від реалізації» у 2015 році золото національного бізнес-рейтингу належить туроператору Бусоль Вояж (1 місце у рейтингу), Камелія-Тур (2 місце у рейтингу) та Експерсія (3 місце у рейтингу).

Туристичний бізнес Китаю у 2013 році отримав дохід у розмірі 475 млрд дол., а сума прямих інвестицій за рік становила понад 84 млрд дол. Францію, як свідчить UNWTO, у 2012 році відвідали понад 80 млн іноземних туристів, у результаті бюджету поповнилися на 56 млрд дол. У США кількість відвідувань іноземцями становить 69,8 млн. осіб, показник доходу становив 139,6 млрд дол. Іспанію відвідало за досліджуваній період 60,7 млн іноземних туристів і 60,4 млрд доларів – показник доходу. Данію у 2014 році відвідало понад 8 млн туристів (туризм приніс країні 6,5 млрд дол.), Ірландію —

7,5 млн (3,8 млрд), Бельгію — 7,6 млн (13,5 млрд), Словенію — 2,2 млн. (2,8 млрд дол.). А Люксембург (площа у десять разів менша за Київську область, а населення — півмільйона осіб) прийняв майже мільйон туристів, туризм же поповнив бюджет на 4,6 млрд дол.[3].

Необхідною умовою забезпечення розвитку туристичної галузі є формування дійового організаційного механізму, який би поєднував у собі державне управління та ринкове саморегулювання. Організаційний механізм є центральною складовою державного механізму регулювання галузі туризму, адже саме через його важелі впливу реалізуються основні управлінські рішення, що визначають рівень розвитку галузі в країні загалом та в окремих її регіонах. Відповідно це вимагає особливих підходів до управління туристичною галуззю. З цією метою в Україні протягом останніх років здійснено низку суттєвих змін в організаційній структурі регулювання галузі туризму. Такі зміни потребують комплексного аналізу та досліджень з метою оцінки ефективності діяльності органів державного управління, удосконалення та побудови оптимальної організаційної моделі управління туризмом, яка б враховувала світові інтеграційні процеси та умови адміністративної реформи в Україні.

Європейські країни використовують як для розвитку власної туристичної індустрії, так і для промоції власного туристичного продукту найрізноманітніші заходи. Зокрема, в Данії питаннями туристського розвитку на державному рівні переймається Міністерство бізнесу та зростання, у складі якого функціонує Growth Team for Tourism and Experience Economy (Команда розвитку для туризму та економіки). Офіційний туристський сайт країни — 18-мовний (у тому числі японська та китайська мови). На ньому розміщено інформацію про основні культурні заходи в країні, фестивалі, ярмарки, туристські принади, визначні місця, головні туристські регіони країни, засоби розміщення, програми дозвілля. Також там можна знайти загальну інформацію про культуру, їжу, транспорт та інші аспекти життя в Данії; є й функція онлайн-бронювання готелю або інших засобів розміщення. Активно популяризується данський туризм і в соцмережах. Естонська асоціація подорожей і туризму регулярно (від 1991 р.) організовує туристські виставки міжнародного обшару, які є найбільшми серед країн Балтії. Більшість музеїв цієї країни мають власні сайти, на яких подано інформацію про їхні експозиції та унікальність. В Естонії інформацію про різноманітні культурні заходи розміщено на сайтах дипломатичних представництв цієї країни. В Хорватії на сайті Міністерства туризму можна знайти інформацію про законодавство в туристській сфері, офіційну статистику, плани розвитку туризму окремих

регіонів і видів туризму тощо. В Грузії відповідальною за стратегічне планування розвитку туризму є GNTA — Національна адміністрація туризму країни (державна установа), яка здійснює й маркетинг Грузії на міжнародному ринку. Іншими завданнями GNTA є створення стабільної інвестиційної зони та сприяння інноваціям в індустрії туризму. Організація тісно співпрацює з навчальними закладами, що займаються підготовкою фахівців для туризму; її представники є членами акредитаційних і науково-дослідних комісій у ВНЗ. Японія щороку витрачає з держбюджету на рекламу своєї країни за кордоном майже 300 млн дол., Австралія — понад 100 млн, Франція — 65 млн, Австрія — 32 млн дол. І на кожен вкладений у туристичну рекламу долар ці країни отримують 50–100% доходів. Що ж до новітніх технологій, то завдяки додаткам (Google Maps, Booking.com, Google Translate, Foursquare, TripAdvisor, Skyscanner, Evernote, ForeverMap, Word Lens, Endomondo, NearestWiki та ін.) можна кількома кліками забронювати місце в готелі, спланувати маршрут, купити авіаквитки, знайти "найкрутіше" місце в незнайомому місті, почитати про місцеві принади та поговорити з іноземцями їхньою мовою за допомоги інтерактивного перекладача [3].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Дослідження Всесвітньої туристичної організації вказують на те, що країни, які змогли перетворити туризм на ключовий фактор соціально-економічного прогресу за рахунок експортних доходів, створення робочих місць і підприємств, розвитку інфраструктури, отримали чималу вигоду. Україна поки не надає туризму пріоритетного значення та не перетворює цю галузь на одну з найперспективніших, найдинамічніших, найприбутковіших та на одну із найпопулярніших бізнес-рішень або ідей у період економічної кризи, яка затягнулася. Важливим показником соціо-культурно-освітнього розвитку регіону є показник інвестицій в людський капітал. За умов підвищення професійного рівня робочої сили, зростання продуктивності праці та підвищення рівня доходів продукт туристичної галузі регіону стає більш конкурентоспроможним на національному та міжнародному рівнях. У цілому можна стверджувати, що за період 2000 – 2013 рр. активізувався зовнішній туризм, разом з тим внутрішній туризм характеризувався спадними тенденціями. За останні роки прослідковуються негативні тенденції збільшення збитковості туристичних підприємств внаслідок погіршення фінансових результатів.

Такі зміни потребують комплексного аналізу та досліджень з метою оцінки ефективності діяльності органів державного управління, удосконалення та побудови оптимальної організаційної моделі управління туризмом, яка б враховувала світові інтеграційні процеси та умови адміністративної реформи в Україні.

Такі зміни потребують комплексного аналізу та досліджень з метою оцінки ефективності діяльності органів державного управління, удосконалення та побудови оптимальної організаційної моделі управління туризмом, яка б враховувала світові інтеграційні процеси та умови адміністративної реформи в Україні.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алмашій Я.І. Вплив динаміки туристичних потоків на розвиток туристичної галузі у Закарпатській області / Я.І. Алмашій // Перспективи розвитку економіки в ринкових умовах: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Мукачево, 17-18 лютого 2012 р.). – Мукачево, 2012. – С. 133 – 135.
2. Буйленко В.Ф. Основи професійної діяльності в туризмі та екотуризмі: навч. посіб. / В.Ф. Буйленко. – Ростов н/Д.: Фенікс, 2008. – 378с.
3. Ви серйозно чи по-українському? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/business/vi-seryozno-chi-po-vkrayinskomu-.html>
4. Вишневецька О.О. Феномен туризму у сучасному соціокультурному просторі: монографія / О.О. Вишневецька. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2009. – 296 с.
5. Закарпаття – санаторії та туризм. – Ужгород: Головне управління статистики у Закарпатській області, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turism/tur_potoki.pdf
6. Экономика и организация туризма: международный туризм: учеб. пособ. / Е.Л. Драчева, Ю.В. Забаев, Д.К. Исмаев и др.; под ред. И.А. Рябовой, Ю.В. Забаева, Е.Л. Драчевой. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: КНОРУС, 2007. – 576 с.
7. Мазаракі А.А. Теоретико-методологічні засади формування цільових програм розвитку інформаційних технологій в туристичній сфері / А.А. Мазаракі, С.В. Мельниченко // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – Ужгород, 2008. – № 25. – С. 124 – 130.
8. Мальська М.П. Туристичний бізнес: теорія і практика / М.П. Мальська, М.П. Худо. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 368 с.
9. Мілашовська О.І. Методичний підхід до оцінки впливу умов на формування попиту і пропозиції на регіональному ринку туристичних послуг / О.І. Мілашовська, Н.М. Гоблик-Маркович // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – Ужгород, 2012. – Випуск 35 (Частина 2). – С. 213 – 219.
10. Холлоуей Дж. К. Туристичний бізнес: [пер. з 7-го англ. вид.] / Дж. К. Холлоуей, Н. Тейлор. – К.: Знання, 2007. – 798 с.

REFERENCES

1. Almashiy, Y.I. (2012), Vplyv dynamiky turystychnykh potokiv na rozvytok turystychnoyi haluzi u Zakarpat's'kiy oblasti [The dynamics impact of tourist flows to the tourism industry in the Transcarpathian region], *Perspektyvy rozvytku ekonomiky v rynkovykh umovakh* [Prospects for economic development in market conditions]. Mukachevo: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. [in Ukrainian].
2. Buylenko, V.F. (2008), *Osnovy profesiynoyi diyal'nosti v turyzmi ta ekoturyzmi* [Fundamentals of professional activity in tourism and ecotourism]. Rostov n/D., Russia: navch. posib. Feniks [in Ukrainian].
3. Vy seryozno chy po-vkrayins'komu? [You seriously or in ukrainian?]. gazeta.dt.ua/business/vi-seryozno-chi-po-vkrayinskomu. Retrieved from [http:// gazeta.dt.ua/business/vi-seryozno-chi-po-vkrayinskomu-.html](http://gazeta.dt.ua/business/vi-seryozno-chi-po-vkrayinskomu-.html) [in Ukrainian].
4. Vyshnevs'ka, O.O.(2009), *Fenomen turyzmu u suchasnomu sotsiokul'turnomu prostori* [The phenomenon of tourism in today's sociocultural space] Kharkiv.: KhNU imeni V.N.Karazina. : monohrafiya. [in Ukrainian].
5. Zakarpattya – sanatoriyi ta turyzm (2013.), *Holovne upravlinnya statystryky u Zakarpat's'kiy oblasti*. Uzhhorod. Retrieved from http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/turizm/tur_potoki.pdf [in Ukrainian].
6. E.L. Dracheva, Yu.V. Zabaev, D.K.Ysmaev y dr.; pod red. Y.A. Ryabovoy, Yu.V. Zabaeva, E.L. Drachevoy. - 3-e yzd., yspr. y dop., (2007) *Экономика y orhanyzatsyya turyzma: mezhdunarodnyy turyzm* [Economy and Tourism Organization] Moskva: KNORUS. : ucheb. posob. [in Ukrainian].
7. Mazaraki, A.A., Mel'nychenko S.V.(2008), *Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannya tsil'ovykh proham rozvytku informatsiynykh tekhnolohiy v turystychniy sferi* [Theoretical and methodological bases of formation programs of information technology in the tourism sector] . Uzhhorod: Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya Ekonomika № 25[in Ukrainian].
8. Mal's'ka, M.P., Khudo M.P (2012), *Turystychnyy biznes: teoriya i praktyka* [Tourist business: theory and practice] . Tsentri uchbovoyi literatury. [in Ukrainian].
9. Milashovs'ka O.I., Hoblyk-Markovych N.M. (2012)*Metodychnyy pidkhid do otsinky vplyvu umov na formuvannya popytu i propozytsiyi na rehional'nomu rynku turystychnykh posluh* [The methodical approach to the assessment of the effects of the formation of supply and demand in the regional tourism market] Uzhhorod: Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya Ekonomika. Vypusk 35 (Chastyna 2) [in Ukrainian].
10. Khollovey Dzh. K., Teylor. N. (2007).*Turystychnyy biznes: [per. z 7-ho anhl. vyd. [Tourist business] Kyiv:Znannia* [in Ukrainian].